

K formování mensálních statků olomouckého biskupství před Bílou Horou

JAN AL SAHEB

Al Saheb, Jan: About formation of mensal domains of Olomouc bishopric before White Mountain

The contribution deals with process of forming so called mensal domains of Olomouc bishopric in the pre-Bílá Hora era (1553–1619). That process did not restrict to the extension of land holding only, by means of adding of new domains as consolidation of individual domains may be observed as well. It was realized by means of swallowing of tiny domains in the immediate vicinity or directly inside large mensal domains. This process was most distinct in the North-east dominium of Hukvaldy which served as an example of consolidation process.

Key words *Bishopric of Olomouc * consolidation of domains * domain of Hukvaldy * economic history * Early Modern Age*

Contact *Museum Těšínska; alsahab@muzeumct.cz*

Olomoucké biskupství, jehož počátky sahají do roku 1063, se během pěti následujících staletí etablovalo v majoritního vlastníka statků na Moravě a po této stránce daleko předčilo ostatní církevní instituce v českých zemích. Proces formování a koncentrace majetku biskupství byl ovšem dlouhý a značně složitý. Kumulace pozemkových držav dosáhla svého vrcholu těsně před vypuknutím stavovského protihabsburského povstání na sklonku druhého desetiletí 17. století. Ziskem panství Chropyně roku 1615 byla završena etapa konsolidace za husitských a později česko-uherských válek rozvráceného biskupského majetku. V následující studii se pokusíme přiblížit tento velmi dynamický proces, jehož kořeny lze sledovat přinejmenším už od počátku 16. století. Nechceme se ovšem omezit na pouhé sledování rozšíření pozemkové držby formou připojování nových dominií, nýbrž se zaměříme na méně zřetelný aspekt, totiž na scelování stávajících držav. V rámci mensálních panství olomouckého biskupství se tento proces nejmarkantněji projevil v případě severomoravského dominia Hukvaldy, na jehož příkladu budeme vývoj scelování panství demonstrovat. Na základě této analytické metody lze následně vyvodit některé obecné rysy a platformu fungující přinejmenším v celomoravském měřítku.

Pozemková držba představovala v průběhu dějin až do nástupu občanské společnosti jeden z hlavních zdrojů politické moci a zároveň byla základním prostředkem k utváření hospodářského a ekonomického potenciálu každého feudála. Snaha ovládat co největší územní rozsah tedy úzce souvisela s úsilím o rozšíření či upevnění politického vlivu každého aristokrata. Z této obecné charakteristiky ničím nevybočuje ani dlouhá řada olomouckých biskupů. Při obnovení biskupství v roce 1063 náležely k jeho hospodářské

základně zřejmě pouhé tři lokality¹ a první biskupové museli s notným přispěním českých panovníků za nelehkých podmínek obhajovat vůbec samu existenci této instituce. Do počátku 15. století se pak pozemková základna biskupství rozrůstala prakticky výhradně formou pro církevní instituce nejtýpicější, tedy donacemi. V zásadě lze proto državy olomouckého biskupství rozdělit do tří kategorií. První představovaly tzv. statky mensální neboli stolní, které byly vyčleněny z původního majetku české koruny,² druhou kategorií byly tzv. statky komorní, vydělené z držav královské české komory³ a konečně třetím typem pozemkového majetku biskupství byly statky lenní neboli manské. Manské državy lze zároveň označit za tzv. podléna (*Afterlehen*) české koruny, neboť byly primárně olomouckému biskupství uděleny lénem právě českou korunou a až sekundárně je udělovali biskupové svým leníkům.⁴ K bezprostřednímu hospodářskému zabezpečení biskupství tedy sloužily pouze statky mensální a komorní. Tyto se však důsledkem válečných událostí v první, ale i ve druhé polovině 15. století ocitly z velké části v rukou světských feudálů, a to nejčastěji formou zástavy. Jedině takovým způsobem bylo totiž možno legalizovat násilné úchvaty církevního majetku, který tak alespoň „de iure“ zůstal i nadále nezciizitelnou součástí biskupství.⁵ Tak kupříkladu v roce 1465 měl biskup Tas z Boskovic (eps. 1459–1482) v přímém držení pouze mensální panství Vyškov, Modřice, ves Jaktar poblíž Opavy a drobné komorní statky v okolí Olomouce, zatímco v zástavě (*bona occupata*) se nacházela panství Hukvaldy, Kroměříž, Kelč, Mírov, Svitavy, Osoblaha, Ketř, Libavá, Budišov a další drobné državy.⁶ Ačkoliv již biskup Tas usiloval o restauraci neutěšených poměrů, teprve za episkopátu biskupa Stanislava Thurza (eps. 1497–1540) došlo k postupné konsolidaci původní pozemkové držby a jednotlivá panství byla vykupována z dlou-

¹ K počáteční fázi pozemkové držby olomouckého biskupství viz HRABOVÁ, L.: *Ekonomika feudální držby olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica* 20, *Historica* VI. Praha 1964.

² Tzv. korunní zboží byla ta část královských statků, která se od poloviny 14. století vyhraňovala jako nezciizitelný majetek státu, král byl pouze uživatelem těchto statků, a jeho dispoziční pravomoc nad nimi byla tedy omezená a vázaná na souhlas stavů. Viz JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích*. Praha 2005, s. 107.

³ Tzv. komorní zboží byla ta část královských statků, která byla fakticky soukromým královským majetkem, kterým mohl král volně disponovat. Viz tamtéž, s. 107.

⁴ Vznik lenního systému spadá v prostředí olomouckého biskupství do poloviny 13. století (poprvé léno uděleno r. 1249), za zakladatele sítě těchto manských statků je považován olomoucký biskup Bruno ze Schaumburku (eps. 1245–1281). Za jeho episkopátu došlo k recepci magdeburského lenního právního řádu. Definitivní potvrzení tohoto stavu pak znamenalo privilegium Přemysla Otakara II. z 8. ledna 1274, kdy bylo právo olomouckých biskupů udělovat jejich statky v léno definitivně potvrzeno. Nutno poznamenat, že konstituování vlastní manské soustavy v rámci českého státu představovalo svým způsobem unikátní jev, kterým bylo zřetelně vymezeno nadřazené postavení olomouckých biskupů vůči ostatním feudálům v zemi. Viz KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské* II. Brno 1902, s. 154 a násl.; BAKALA, J.: K počátkům lenního zřízení v českém státě. *Slezský sborník* 57, 1959, s. 377–388; nejnověji LAPČÍK, S.: Nástin vývoje lenní organizace olomouckých biskupů a arcibiskupů. In: *Olomoucký archivní sborník* 3, 2005, s. 38 a násl.; AL SAHEB, J.: Urbariální soupis lenního statku Místek z roku 1583. *Práce a studie Muzea Beskyd* 18, 2007, s. 176–177; TÝŽ: Lenní statek Místek ve 2. polovině 16. století (k procesu formování mensálních držav olomouckého biskupství před Bílou horou). *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 2008, s. 99–117.

⁵ ROUBIC, A.: Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století. *Sborník archivních prací* 31, 1981, č. 2, s. 423 a násl.; TÝŽ: Olomoucké biskupství ve druhé polovině 15. století. In: *Morava na prahu nové doby*. Přerov 1995, s. 94 a násl.

⁶ LECHNER, K. (ed.): *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*. Brünn 1902, s. 102–137.

hodobých zástav.⁷ V polovině 16. století již byla kumulace původní hospodářské základny úspěšně završena a ve vývoji pozemkové držby olomouckého biskupství tak nastala nová, vzestupná fáze. Po celou druhou polovinu 16. století proto sledujeme snahu biskupů Marka Khuena (eps. 1553–1565), Viléma Prusinovského (eps. 1565–1572) a především Stanislava Pavlovského (eps. 1579–1598) o scelování jednotlivých poměrně roztržštěných dominií v kompaktní územní celky. Hospodářskou základnu biskupství však i přesto tvořil po celé sledované období konstantní počet mensálních neboli stolních panství. Vedle hlavního správního centra Kroměříže to byly ještě državy Mírov-Svitavy, Osoblaha-Ketř, Vyškov, Kelč, Libavá-Budišov, Hukvaldy a komplex tzv. komorních statků poblíž Olomouce.⁸ Proces scelování těchto dominií tedy neznamenal jejich vzájemné spojování, což ostatně bylo při jejich rozmístění prakticky po celé Moravě nemyslitelné, ale probíhal stejně jako v jiných případech formou přikupování a připojování drobných statků v jejich přímém sousedství. Úsilí olomouckých biskupů bylo v mnoha případech ulehčeno faktem, že připojovaná území náležela k manským statkům biskupství, na něž měli biskupové přednostní kupní právo. Rozumí se tím ovšem právo přikoupit tuto državu pouze k některému z mensálních panství coby nezczizitelnému majetku biskupství, nikoliv tedy jen pro svou osobu, respektive rod.⁹ Nad každým takovým majetkovým převodem proto bděla v roli ochránce práv biskupství olomoucká kapitula. V období těsně před Bílou horou se díky cílenému scelování jednotlivých panství etablovalo olomoucké biskupství v největšího pozemkového vlastníka na Moravě, když k biskupské mense náležela přibližně jedna desetina země.¹⁰

⁷ BALETKA, T.: Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků. *Sborník archivních prací* 54, 2004, s. 135.

⁸ Zemský archiv (ZA) v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc (AO), inv. č. 3945, sign. C 6, kart. 1812; Tamtéž, fond AO, inv. č. 3952, sign. C 10, kart. 1812; Moravský zemský archiv Brno, fond A 7 – příznávací berní listy, sign. 179, kart. 13. Ke správě mensálních statků viz JIRÁSEK, J.: Poddání na panství olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století. *Rozpravy Československé akademie věd* 67, sešit 10, 1957, s. 7; BALCÁREK, P.: Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou. *Sborník archivních prací* 28, 1978, s. 103; ROUBIC, A.: c. d., s. 437 a násl.; ŠTĚPÁN, J.: Úředníci a personál na stolních panstvích olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století. *Olomoucký archivní sborník* 3, 2005, s. 59; AL SAHEB, J.: Urbář panství Hukvaldy z roku 1581 (diplomatický rozbor pramene a jeho písaří). *Olomoucký archivní sborník* 5, 2007, s. 89–108; TÝŽ: Siroťčí agenda na mensálních statcích olomouckého biskupství v 16. a 17. století na příkladu hukvaldského panství. *Časopis Matice moravské* 126, 2007, s. 267–283; TÝŽ: Instrukce olomouckého biskupa Viléma Prusinovského z Vickova pro hukvaldského úředníka z roku 1570. In: *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 8, 2007, s. 7–27; TÝŽ: K patrimoniální správě panství Osoblaha-Ketř ve 2. polovině 16. století. In: *Sborník Bruntálského muzea* 2008, s. 17–27; TÝŽ: Některé aspekty vrchnostenské správy na Osoblažsku koncem 16. století. *Časopis Slezského zemského muzea*, řada B, 2008, s. 1–12; TÝŽ (ed.): *Urbář hukvaldského panství z roku 1581*. Frýdek-Místek 2008.

⁹ Lenní řád vydaný v roce 1573 biskupem Janem Grodeckým zavazoval many v případě prodeje jejich manského statku, aby jej poskytli k odkoupení nejprve olomouckým biskupům, teprve v případě, že by o něj nebyl z jejich strany projevěn zájem, mohli manové prodat lenní statek dalšímu zájemci. Nový držitel pak byl povinen ihned po převzetí zakoupeného panství složit lenní přísahu. ...*Když by který z pánů manů jaký statek manský s povolení[m] kněze biskupa prodati chtěl, nejprve má registra jeho mi[los]ti knězi biskupovi vydati a s ním se, jestliže bude chtíti koupiti, v jednání se dáti. A jestliže by se kněz biskup smluviti nemohl, aneb že by jeho milost koupiti nechtěl a on jiný osobě k tomu hodné ten statek prodal, aneb smlauvu s ním učinil, nemá se jemu v tom žádná překážka od kněze biskupa, ani od žádného státi. Však nemá žádnýmu za tu sumu, aneb pod to, což mu kněz biskup dávatí ráčil, ten statek pustiti a v tom se má bez všeho fortele chovati...* Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 55, sign. O, pag. 307–312. Při přepisování autentických textů v této studii jsem se řídil platnými pravidly pro transkripci, pouze dvojhlásku „au“ jsem ponechal v původním znění. Psaní velkých písmen jsem přizpůsobil současné prapropisné normě. Viz ŠTOVÍČEK, I. a kol.: *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha 2002.

¹⁰ JIRÁSEK, J.: Růst pozemkového vlastnictví olomouckého biskupství v letech 1555–1636. *Sborník Matice moravské* 81, 1962, s. 187.

Rozlohou největším stolním statkem olomouckého biskupství bylo severomoravské dominium Hukvaldy. Právě jeho územnímu vývoji ve druhé polovině 16. století se budeme v této studii dále podrobněji věnovat. Na základě berního soupisu z poloviny padesátých let 16. století sestávalo hukvaldské panství ze stejnojmenného hradu, města Ostravy, městeček Příbora, Brušperka a Frenštátu p. R. a dále ze sedmnácti vsí, konkrétně dílu Staříče, Fryčovic, Palkovic, Tiché, dílu Klokočova, Mniší, dílu Skotnice, Lichnova, Kopřivnice, Chlebovic, Metylovic, Sklenova, Lhotky, Vlčovic, Kozlovic, Větrkovic a Drnholce.¹¹ Toto už tak rozsáhlé dominium, získané biskupem Stanislavem I. Thurzem (eps. 1497–1540) z dlouholetých zástav až na prahu druhého desetiletí 16. století,¹² bylo navíc obklopeno hojnými drobnějšími i většími statky, náležejícími ke konglomerátu manských držav olomouckého biskupství. Jejich celkový počet se důsledkem slučování nebo naopak rozdělávání, případně zániku jednotlivých lén v průběhu 16. století měnil, ale přibližně se pohyboval okolo dvou desítek. Největší část se jich rozkládala severně a severozápadně od správního centra panství, Hukvald. Na západě a severozápadě s hukvaldským panstvím sousedily drobné manské statky Sedlnice,¹³ Hukovice,¹⁴ Kateřinice, Trnávka¹⁵ a díl Závašic. K větším lze počítat statek a tvrz v Nové Horce, k němuž náležely ještě vsi Albrechtický, díl Závašic, Mošnov, Mošnovec, Skorotín a díl Petřvaldu se třemi poddanými.¹⁶ V těsném sousedství se pak rozkládalo léno Petřvald, které sestávalo ze stejnojmenného dílu vsi s tvrzí a dvou vsí Petřvaldíku a Košatky nad Odrou.¹⁷ Severně od hukvaldského hradu k mensálnímu panství přiléhaly manské statky Stará Ves, k níž náležela ves Proskovice,¹⁸ dále lenní

¹¹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 3945, sign. C 6, kart. 1812.

¹² Jednání o vykoupení hukvaldského panství ze zástavy zahájil s potomky zemřelého zástavního pána Beneše Černohorského z Boskovic biskup Thurzo zřejmě krátce po jeho smrti v roce 1507. Ovšem teprve v roce 1510 za vydatné finanční pomoci biskupova bratra, Jiříka Thurza, mohla být jednání úspěšně završena a panství bylo přičleněno opět k mensálnímu držávám olomouckého biskupství. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, sign. A Vc 21/2. V literatuře viz BALETKA, T.: c. d., s. 140.

¹³ Po celé 16. století bylo léno v rukou rodu Sedlnických z Choltic. Viz HOSÁK, L.: *Historický místopis země moravskoslezské*. Praha 2004, s. 693.

¹⁴ Od roku 1514 bylo léno v rukou rodu Sedlnických z Choltic. Viz HOSÁK, L.: c. d., s. 691.

¹⁵ Od roku 1542 byly oba lenní statky v držení rodu Choryňských z Ledské. Viz HOSÁK, L.: c. d., s. 694–695. V roce 1610 byl sepsán urbář obou statků. V Kateřinicích tehdy tento pramen zaznamenal vedle fojta také 17 sedláků a 7 chalupníků, v Trnávce pak vedle fojta 17 sedláků a 10 chalupníků. Viz TUREK, A.: *Urbář panství Kateřinice a Trnávky z r. 1610. Kravařsko 12*, 1949, s. 39–41.

¹⁶ Léno v průběhu 16. století poměrně často měnilo držitele, vystřídal se zde například příslušníci rodů Haugviců z Biskupic, Petřvaldských z Petřvaldu, teprve od roku 1579 bylo léno na delší dobu v držení rodu Sedlnických z Choltic. Viz HOSÁK, L.: c. d., s. 694. Z roku 1605 se dochoval poměrně podrobný urbář tohoto statku. Ve vsi Albrechtických zaznamenává tento pramen vedle fojta 18 sedláků a 8 zahradníků a chalupníků včetně krčmáře, ve vsích Mošnově a Mošnovci evidoval urbář vedle fojta ještě 25 sedláků, 2 svobodníků, 10 zahradníků včetně krčmáře a 21 chalupníků. Konečně ve vsi Skorotíně bylo na základě tohoto urbáře evidováno vedle fojta 16 sedláků. Viz TUREK, A.: *Lenní statek Nová Horka na počátku 17. století. Kravařsko 12*, 1949, s. 56–65.

¹⁷ Od roku 1542 bylo léno v rukou rodu Petřvaldských z Petřvaldu. Viz HOSÁK, L.: c. d., s. 696.

¹⁸ Od počátku 16. století do roku 1560 bylo léno v držení rodu Čeplů z Belku, po smrti Bohuše Čeple z Belku ho biskup udělil Hynkovi st. Krušinovi z Lichtenburku, kroměřížskému hejtmanovi Janu Kozovi z Hradiště, Janovi Krnovi ze Starého Kamení, manskému písaři Filipu Lískovskému z Frejštátu a hukvaldskému úředníkovi Jarošovi Syrakovskému z Pěrkova. Proti tomu však roku 1566 u lenního soudu v Kroměříži ostře protestovali Burián Barský z Barště a Ondřej Bzenec z Markvartovic, kterým údajně nebožtík Bohuš Čeple tento manský statek odkázal. Oba ovšem svůj nárok na lenní statek Starou Ves před manským soudem neprosadili, neboť od roku 1570 bylo toto léno v držení rodu Syrakovských z Pěrkova. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Lenní dvůr Kroměříž (LDK), inv. č. 375, sign. 19, fol. 37–38; Tamtéž, fond AO, inv. č. 45, sign. N, pag. 162. Odhad tohoto

statek Stará Bělá se vsí Výškovice,¹⁹ manství Zábřeh²⁰ a dvě samostatné manské vsi Přívoz a Čertova Lhotka.²¹ Rozsáhlejší lenní državu, rozkládající se mezi centrální částí hukvaldského panství a městem Ostravou, představoval statek Paskov. Na základě lenní listiny z roku 1499 jej tvořilo stejnojmenné městečko a tvrz se dvorem a mlýnem, dále vsi Žabeň, Krmelín, Nová Bělá, Hrabová se dvorem a mlýnem a Hrabůvka s velkým paskovským lesem.²² Podobně rozsáhlý lenní statek se rozkládal i na východní hranici hukvaldského dominia. Jeho centrem bylo městečko Místek se dvorem, k němuž náležely ještě vsi Horní a Dolní Sviadnov, Malé Kunčice, Hodoňovice, Frýdlant a pustá ves Habrnovice.²³

Ovšem i v nitru samého mensálního statku se nacházely drobné manské državy, jako například ves, dvůr a tvrz Rychaltice, které měl od roku 1540 v držení úředník hukvaldského panství, Jiřík Zejdlíc z Kaufunku, po něm jeho syn Hanuš a od roku 1552 další hukvaldský úředník Jaroš Syrakovský z Pěrkova.²⁴ Tomu navíc biskup Jan Dubravius (eps. 1541–1553) udělil lénem ještě dvůr zvaný *Nohalovský* poblíž vsi Skotnice. Tato část vsi pak byla nadále vedena jako samostatný manský statek.²⁵ Již dříve, roku 1549, Jaroš získal pro sebe i své potomky nárok na dvacet čtvrtní ječmene ročně z vrchnostenského mlýna ve vsi Klokočov.²⁶ Výsada pak po roce 1552 automaticky splynula s držbou rychaltického manství a byla na ni vázána.²⁷ Pod manskou přísahou držel k roku 1574 díl vsi Klokočova, ...*majíce tam několik málo sedlákuův...* jiný úředník hukvaldského panství, Jindřich

lenního statku z let 1617–1618 zaznamenal ve Staré Vsi vedle fojta celkem 40 sedláků a 8 zahradníků, ve vsi Proskovicích pak vedle fojta 9 sedláků a 2 zahradníky. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 382, pag. 337 a násl. V literatuře viz HOSÁK, L.: c. d., s. 706.

¹⁹ Léno v průběhu 16. století poměrně často měnilo držitele, postupně se zde vystřídali příslušníci rodů Čeplů z Belku, z Kadaně, ze Žerotína, Petřvaldských z Petřvaldu či Bzenců z Markvartovic. Tento lenní statek byl od druhé poloviny 16. století součástí zábrzežského léna, s nímž měl lenní statek Stará Bělá společné držitele. Odhad tohoto léna z roku 1589 viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 382, pag. 29–35. V literatuře viz HOSÁK, L.: c. d., s. 697; STIBOR, J.: *Stará Bělá*. Ostrava 1997, s. 58.

²⁰ Léno v průběhu 1. poloviny 16. století několikrát změnilo držitele, teprve od roku 1534 bylo kontinuálně v držení rodu Petřvaldských z Petřvaldu, od sedmdesátých let 16. století pak Praktšických ze Zástřizl, dále Bzenců z Markvartovic a od roku 1597 Syrakovských z Pěrkova. Odhad lenních statků Zábřeh a Stará Bělá z roku 1591 viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 382, pag. 103 a násl. V literatuře viz HOSÁK, L.: c. d., s. 697; STIBOR, J.: c. d., s. 58 a násl.

²¹ Držebnostní poměry obou lén do poloviny 16. století viz ADAMUS, A.: *Dějiny města Ostravy v přehledu až do r. 1860*. Moravská Ostrava 1927, s. 99–103; HOSÁK, L.: c. d., s. 704; JIŘÍK, K.: *Dějiny připojených obcí*. In: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1967, s. 593–594, 614–616; TÝŽ: *Dějiny připojených obcí*. In: *Dějiny Ostravy*. Ostrava 1993, s. 521 a násl., 552 a násl.

²² ZEMEK, M. – TUREK, A.: Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526. *Sborník archivních prací* 33, 1983, s. 494, č. 495. Držebnostní poměry tohoto lenního statku viz HOSÁK, L.: c. d., s. 707.

²³ Držebnostní poměry tohoto lenního statku a další aspekty jeho vývoje v průběhu 16. století viz AL SAHEB, J.: Urbariální soupis lenního statku Místek z roku 1583. *Práce a studie Muzea Beskyd* 18, 2007, s. 176–193; TÝŽ: *Lenní statek Místek...*, s. 99–117.

²⁴ Tento lenní statek mu dne 31. května 1552 udělil olomoucký biskup Jan Dubravius. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 41, sign. M, pag. 149.

²⁵ Odhad tohoto lenního statku v roce 1598 zaznamenal při dvoře pouze 4 sedláky a jediného zahradníka. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 382, pag. 205 a násl.

²⁶ Tamtéž, fond AO, inv. č. 41, sign. M, pag. 97.

²⁷ Tamtéž, fond AO, inv. č. 40, sign. Q, pag. 7; Tamtéž, fond AO, inv. č. 41, sign. M, pag. 97, 149. V literatuře viz KINTER, M.: *Die olmützer fürst-erzbischöfliche Herrschaft Hochwald*. Brünn 1868, s. 17–18, 23; HOSÁK, L.: c. d., s. 701; DOHNAL, M.: Hukvaldské panství a olomoučtí biskupové v době předbělohorské. In: *Sborník prací Ostravské univerzity*, Historica 1, 1993, s. 19; BALETKA, T.: c. d., s. 142–143.

Grodecký z Grodu.²⁸ Od počátku 17. století je manská část Klokočova uváděna v rámci jediného léna společně s lenní částí vsi Skotnice, k níž byl tehdy počítán také dvůr Stikovec.²⁹ V západní části hukvaldského panství se poblíž Příbora nacházel ještě drobný manský statek Véska, při němž se nalézal dvůr jménem Petrovice. K nepřilíhí rozsáhlým lénům uvnitř hukvaldského panství je nutno přičíst rovněž dvě fojstství se dvory v Brušperku a Staříči. Jejich držitelé byli biskupům zavázáni nejen lenní přísahou, ale rovněž povinnostmi vyplývajícími z úřadu městského, respektive venkovského fojta. Vůbec nejmenší lenní majetek v této oblasti pak představoval díl vsi Fryčovice s pouhými třemi poddanými. Především na úkor výše uvedených lenních statků se vcelku logicky snažili jednotliví biskupové rozšiřovat vlastní hospodářskou základnu, reprezentovanou v tomto případě hukvaldským mensálním dominiem, potažmo poddanskými městy Ostravou a Příborem. Jejich expanzi výrazně ulehčoval mj. fakt, že si olomoucký biskupský stolec i přes veškeré překážky a úskalí v průběhu staletí dokázal nad svými manskými statky udržet vrchní právo. Z pozice lenního seniora tak uplatňovali nejvyšší představitelé katolické církve v zemi zejména právo ujmout se tzv. odumřelých lén a také přednostního kupního práva při prodejkách jednotlivých manství. Zatímco v prvním případě mohli biskupové pouze pružně využít příležitostné situace, v druhém případě naopak záměrným a cíleným hospodářským a ekonomickým nátlakem, především na méně majetné many, mohli dosáhnout „dobrovolného“ odprodeje některých lenních statků ve svůj prospěch.

Počátky aktivní politiky vůči leníkům na severovýchodě Moravy jsou spojeny především se jménem olomouckého biskupa Stanislava I. Thurza (eps. 1497–1540). Jeho snahou bylo na jedné straně pojistit lenní svrchovanost nad územími, jejichž držitelé už v průběhu 15. století usilovali o vyvázání se z jurisdikce olomouckého kostela, a na druhé straně již biskup činil cílené kroky vedoucí k postupnému scelování hukvaldského mensálního panství na úkor drobných manů. Tak například dne 21. července roku 1512 dosáhl Stanislav Thurzo úspěchu při obhajobě právních nároků biskupského stolce na lenní statek Místek proti těšínskému knížeti Kazimíru II. Deset let nato si ovšem kníže vymohl přece jenom ústupek, na jehož základě měla těšínská knížata držet Místecko po tři pokolení jako alodní (svobodné), nikoliv manské panství *...bez překážky pana biskupa olomouckého nynějšího i budoucího, a to do těch tří životuův nemáme z toho zboží nikam k saudu a ku právu potahování býti, aniž povinni stávati budem...* Teprve poté měli další držitelé Místecka opětně skládat do rukou olomouckých biskupů lenní přísahu.³⁰ Ve stejném roce,

²⁸ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 73, sign. 13, fol. 41. O manském dílu Klokočova máme z 16. století i starší zprávy. V roce 1554 ho biskup Marek Khuen (eps. 1553–1565) udělil lénem již uvedenému Jarošovi Syrakovskému z Pěrkova. Viz POKORNÝ, F.: Příborský okres. *Vlastivěda Moravská*. Brno 1917, s. 203.

²⁹ V roce 1562 odprodal tehdejší hukvaldský úředník Jaroš Syrakovský z Pěrkova držiteli dvora Stikovec, vladkovi Janu Lubovskému z Meziříče, za sumu šest set šedesát zlatých pět čtvrtí role, včetně nově vystavěného obydlí, ležící poblíž dvora Stikovec u vsi Skotnice až po řeku Sedlnici. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 55, sign. O, pag. 372–374. Lenní díly vsi Klokočov a Skotnice jsou tehdy uváděny společně s díly obcí Skorotín a Kamenec při dvoře Štikovec, což byl zároveň název tohoto celého drobného lenního statku. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 382, pag. 275–282. Doklady o rozdělení obcí Skotnice a Klokočov na manskou a mensální část viz tamtéž, fond AO, inv. č. 110, sign. 32, fol. 130–131, 137–138. Rozbor urbáře tohoto lenního statku z roku 1616 viz TUREK, A.: Statek Štikovec před třicetiletou válkou. *Kravařsko* 12, 1949, s. 13–16.

³⁰ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2884–2886, sign. E II a 4/6; opis viz Archiv města Ostravy (AMO), fond Sbirka U, inv. č. 476, sign. U 762; znění listiny zveřejnil KASPERLIK, M.: Vereinbarung zwischen dem Herzog Kasimir und dem olmützer Bischof Stanislaus. *Notizen-Blatt* 1875, s. 29–30; edice také NĚMEC, E. (ed.): *Codex diplomaticus Ducatus Tëssinensis IV*. Český Těšín 1961, č. 431. V literatuře srovnej AL SAHEB, J.: Lenní statek Místek..., s. 99–117.

tedy 1522, již Stanislav Thurzo započal s eliminací soustavy drobných lén uvnitř hukvaldského dominia i v jeho bezprostřední blízkosti. Za sumu 16 kop grošů tehdy vykoupil od vladky Jaroše Čecha z Hrádku a jeho ženy Žofie z Čechelic manskou část vsi Fryčovice se třemi poddanými, kterou obratem připojil k biskupské mense.³¹ O jedenáct let později (v r. 1533) získalo s Thurzovým svolením město Ostrava za sumu tři set padesáti zlatých od vladky Ladislava z Kadaně lenní statek Čertovu Lhotku ...*blízko města Ostravy příležíci, i s dvorem poplužním, s lidmi platnými i neplatnými, s rolí oranů i neoranů, s čížemi, platy, poplatky, s robotami, s lesy, s háji, s rybníky, s rybníšcemi, s lukami, s pastvisky i s pastvami, s vodami tekúcími i se všelijakými jinými právy a požitky i užitky se vším panstvím a příslušenstvím, což k tomu dvoru a k tej vsi Lhotce od starodávna příslušelo a přísluší a v svých mezích a hranicích záleží...*³² V rámci již výše zmiňované podpory poddanských měst a městeček na mensálních dominiích pak biskup roku 1539 vyvázal tento majetek z manských povinností a potvrdil Ostravským jeho svobodnou držbu.³³ Již v předchozím roce Stanislav Thurzo povolil svému manu vladkovi Janu Doubravskému z Doubravky směniti s Janem z Pernštejna lenní statek Paskov za městečko Dědice, vsi Opatovice, Dehtářov, Lhotu, Radslavice a pusté městečko Hrádek na Vyškovsku. Dědický statek se měl stát biskupským lénem místo paskovského panství, které Thurzo propustil z manských povinností a Paskov se tak stal alodním zbožím. Už v roce 1539 ovšem biskup od Jana Doubravského z Doubravky lenní statek Dědice získal a připojil ho k vyškovskému mensálnímu panství.³⁴

Započatý trend ve scelování větších dominií na úkor drobné šlechty pokračoval, pokud to finanční situace biskupské komory dovolila, i za Thurzových nástupců. Roku 1555 tak zakoupili představitelé města Ostrava s pozhěháním biskupa Marka Khuena (eps. 1553–1565) od sirotků po zadluženém vladkovi Jiříku Kravařském ze Šlevic za sumu tisíc pět set zlatých léno tvrz a ves Přívoz,³⁵ které jim ještě téhož roku biskup propustil z manských povinností.³⁶ Počátkem roku 1561 pak od vladky Jana Lubovského z Meziříčí za sumu 200 zlatých Marek Khuen získal k biskupské mense díl manské vsi Závašice.³⁷ Khuenův nástupce na biskupském stolci, Vilém Prusinovský z Víckova (eps. 1565–1572), využil obratnými kroky zadluženosti jiného příslušníka drobné nižší šlechty, vladky Jiříka

³¹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, sign. E I b 8, v literatuře viz ŽÁČEK, R.: *Pobeskydí od husitství do Bílé hory*. Frýdek-Místek 1986, s. 49; BALETKA, T.: c. d., s. 175.

³² AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava (AMMO), inv. č. 20, sign. I A 20; edice viz ADAMUS, A. (ed.): *Codex diplomaticus civitatis Ostraviae*, č. 50, s. 65–66..

³³ ADAMUS, A. (ed.): c. d., č. 61, s. 77–78.

³⁴ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 421, fol. 13; v literatuře viz HOSÁK, L.: c. d., s. 289, 707; BALETKA, T.: c. d., s. 194.

³⁵ ADAMUS, A. (ed.): c. d., č. 71, s. 91–92.

³⁶ AMO, fond AMMO, inv. č. 24, sign. I A 24. Edice viz ADAMUS, A. (ed.): c. d., č. 73, s. 94–95.

³⁷ Biskup psal v této souvislosti hukvaldskému úředníkovi Jarošovi Syrakovskému z Pěrkova: ...*Vědětít dáváme, že [j]sme ty lidi v Závašicích, kterýchž pan Hanuš Haugvic v držení byl a je i na místě paní manželky své Janovi Lubovskému z Meziříčí byl prodal, na ten trh nastúpíc, dvě stě zlatých za ně [j]sme dali a vo tom s tím Janem z Lubovským zůstáno [j]es[te], že v neděli příští hned po obředích má ty lidi i se vším tím statkem nám postúpiti. Protož poraučíme, aby se[s] na místě našem v Závašicích na týž den najíti dal a ty lidi i se vším grunstatkem, což týž pan Haugvic v Závašicích měl, se uvázal a registra což toho statku a důchodu[sv] [j]es[te] přijal a při náhodném poselství nám odeslal...* ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 51, sign. 3, fol. 36.

Fajtla z Pomanzed.³⁸ Roku 1567 jej totiž přinutil v rámci umořování dlužných pohledávek odprodat k mense za 1000 zlatých ...*stat[e]ček svuój, fojtství, kterýž na manství j[e]ho mil]o[s]tji před Brunšperkem [tj. Brušperkem] se všemi užitky k tomu spravedlivě od starodávna příslušejícími měl, tak, jakžto sám držel a užíval, s rolemi, mlýne[m], lidmi, s stave[m], rybníčky, i s tím, což v nich ryb jest, lesy, lukami, zahradami, se vsí[m] plný[m] práve[m] a příslušenstvím k tomu klisen tři, hříbat letoš[n]ích, klisničky dvě, vůz nekováný, pluh, brány, to všecko...*³⁹ Tímto krokem získal biskup pro své nástupce nejen výše uvedený statek, ale rovněž eliminoval pravomoc jednoho ze dvou fojtů na panství, kteří svoji funkci vykonávali jen na základě manské držby a do značné míry se tedy vymykali přímému dohledu vrchnostenského úředníka.⁴⁰ Prusinovský totiž záhy jmenoval fojtem v Brušperku namísto Jiříka Fajtla nám bližší neznámou osobu, která ovšem byla biskupovi zavázána nikoliv manskou, ale úřednickou přísahou. Prostřednictvím nového fojta a jeho nástupců tak mohla být ve městečku mnohem efektivněji prosazována vrchnostenská vůle. Pouhé tři roky po zisku brušperského fojtství zacelil tentýž biskup i „ránu“ přímo uprostřed hukvaldského mensálního panství. V listopadu 1570 totiž od vladkyň Ctibora a Jana Syrakovských z Pěrkova, synů dlouholetého hukvaldského úředníka Jaroše, koupil za sumu tři tisíce zlatých lenní statek Rychaltice ...*totiž tvrz a ves Rychvaltice v mezech její[ch] s dvorem a poplužím a mlejnem, s pivovarem, s[e] skalami vápennými, s lidmi platnejmi i neplatnejmi, s platy, poplatky, s robotami spravedlivými, s rolí oranů i neoranů, s lesy, s háji, s chrastinami, s horami, s laukami, s potoky, s řekami, s rybníky, s rybníštěmi, se všemi a všelijakejmi pánuó[m] rychvaldským v horách ukvaldských náležitejmi svobodami...*⁴¹ Zřejmě v důsledku finančních obtíží biskupské komory ovšem tehdy nedošlo k zakoupení všech součástí tohoto lenního statku, neboť díly vsí Klokočova a Skotnice zůstaly i nadále v držení drobných manů.⁴² Stále rostoucí zadluženost biskupských držav vedla v posledním desetiletí 16. století až k zástavě jednotlivých mensálních panství, následkem čehož nemohlo dojít k úspěšnému završení dlouhodobé snahy biskupů o úplné scelení jejich držav. Na severovýchodní Moravě tak závěrečná fáze tohoto procesu nastala předčasně, již počátkem osmdesátých let, za episkopátu Stanislava Pavlovského (eps. 1579–1598). Rozšíření mensální držby na úkor okolních manských statků zde dosáhlo svého vrcholu v roce 1581. Již o rok dříve ovšem biskup potvrdil představitelům města Příbora zakoupení manského statku Věsky se dvorem Petrovice, který Příborští získali roku 1577 od vladkyň Mikuláše Kobylky z Kobylího a Zdeňka Tetoura z Tetova⁴³ ...*na místě dcer po ne-*

³⁸ K této kauze viz AL SAHEB, J.: Případ dluhů vladky Jiříka Fajtla z Pomanzed (k pauperizaci drobné nižší šlechty v 16. století). *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 9, 2008, s. 28–51.

³⁹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 55, sign. O, pag. 127–131; Tamtéž, fond AO, inv. č. 57, sign. P, pag. 65–68; Tamtéž, fond AO, inv. č. 59, sign. E, pag. 22–25.

⁴⁰ Druhé manské fojtství na hukvaldském panství se nacházelo ve vsi Staříč a k jeho přechodu do biskupských rukou došlo až v polovině 17. století (1652), konkrétně se jednalo o fojtství, dvůr, mlýn a několik rybníků. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 3056, sign. E III a 23/4; Tamtéž, fond AO, inv. č. 3055, sign. E III a 23/3; Tamtéž, fond AO, inv. č. 3054, sign. E III a 23/2. Opisy viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž (ÚŘAS), inv. č. 2253, sign. E 1, fol. 67–71.

⁴¹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 980, sign. E I c 2; Tamtéž, fond AO, inv. č. 55, sign. O, pag. 246–248; Tamtéž, fond AO, inv. č. 57, sign. P, pag. 246–248; Tamtéž, fond AO, inv. č. 59, sign. E, pag. 106–109. V posledně jmenovaném exempláři je uvedena celková částka za rychaltické léno pouze ve výši 2 500 zlatých.

⁴² ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond LDK, inv. č. 382, pag. 205–216, 275–282.

⁴³ Státní okresní archiv (SOKA) Nový Jičín, fond Archiv města Příbora (AMP), inv. č. 12. Opisy kupní smlouvy viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2927, 2928, sign. E II b 10/5.

božtíku Žibřidu z Bobolusk pozůstalých... Kromě confirmace kupní smlouvy tehdy Pavlovský za pravidelný roční plat ve výši jeden zlatý moravského počtu vyvázal Vésku i se dvorem v Petrovicích z lenních povinností a statek se tak stal svobodným majetkem města Příbora.⁴⁴

Krátce po nástupu Stanislava Pavlovského na olomoucký stolec skládali v kroměřížské rezidenci do rukou svého nového seniora obnovené lenní sliby všichni stávající biskupovi manové. Mezi jinými před ním tehdy v zastoupení poklekl také příslušník významného slezského šlechtického rodu, Jiřík z Lohova, který přijal v léno území Místecka.⁴⁵ V té době už ovšem Jiřík uvažoval o prodeji této državy, kterou držel společně se slezským Frýdeckem, tvořícím tzv. menší stavovské panství (*status minor*) v rámci těšínského knížectví.⁴⁶ Je zřejmé, že v souvislosti s chystaným prodejem oslovil v souladu s manským řádem z roku 1573 jako prvního právě olomouckého biskupa, kterému se tak nabídla jedinečná příležitost k přičlenění místeckého lenního statku k biskupské mense. Navzdory nepříliš dobré finanční situaci biskupství tak Stanislav Pavlovský skutečně frýdecké panství včetně místeckého léna od Jiříka z Lohova dne 17. listopadu 1581 za celkovou sumu třiceti šesti tisíc moravských zlatých odkoupil.⁴⁷ Tato transakce ovšem vyvolala vlnu odporu na straně slezských stavů, kteří se obávali připojení Frýdecka k Moravě. Aby se olomoucký biskup vyhnul neustále se stupňujícímu nátlaku z jejich strany, rozhodl se slezskou část zakoupené državy odprodat.⁴⁸ Po zdoluhavých jednáních ji nakonec v srpnu 1584 získal Bartoloměj Bruntálský z Vrba.⁴⁹ Zanedlouho po prodeji Frýdecka biskup Pavlovský připojil místecký lenní statek k sousednímu hukvaldskému dominiu. Stalo se tak zároveň s udělením velkého privilegia pro městečko Místek ze dne 24. září 1584, o čemž nás informuje opis jeho znění v biskupském kopiáři, nadepsaný slovy *...připojení panství místeckého manského ku panství stolnímu ukvaldskému, též vejsady Místeckých na práva odaumrti, jarmarky, cechy, šenky, les a řeku obecní...*⁵⁰ Tímto krokem bylo na území severovýchodní

⁴⁴ SOKA Nový Jičín, fond AMP, inv. č. 13; opis viz Österreichische Nationalbibliothek Wien, fond Handschriften, Autographen und Nachlass-Sammlung, cod. 7661, fol. 6–7. Edice CHOBOT, K. – BALETKA, T. (edd.): *Privilegia měst, městeček a vsí z území okresu Nový Jičín z let 1293–1775*. Nový Jičín 1999, s. 54–55.

⁴⁵ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 17, sign. 84, fol. 146–147; Tamtéž, fond AO, inv. č. 18, sign. 87, fol. 3–4, 7–8.

⁴⁶ Obecně ke vzniku a postavení těchto územněsprávních jednotek v rámci Slezska viz KORBELÁŘOVÁ, I.: K územněsprávnímu členění Slezska před rokem 1740. *Slezský sborník* 100, 2002, č. 3, s. 165; ORZECZOWSKI, K.: *Historia ustroju Śląska 1202–1740*. Wrocław 2005, s. 105, 168–169. Postavení tohoto menšího stavovského panství je zahrnuto také v zemském zřízení knížectví těšínského z roku 1573. Viz Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie (APC), fond Komora Cieszyńska, sign. 78.

⁴⁷ Biskup pak splácel částku za panství ještě i v roce 1584. Viz Národní archiv Praha (NAP), fond Morava – moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 2923.

⁴⁸ K tomu nejnověji viz AL SAHEB, J.: Urbariální sumář lenního statku Místek z roku 1583. *Práce a studie Muzea Beskyd* 18, 2007, s. 176–193; TÝŽ: Lenní statek Místek..., s. 99–117.

⁴⁹ APC, fond Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych, sign. 103. Opisy také Archiwum Archidiejejalne we Wrocławiu, fond Akta parafii i miejscowości, sign. 55 p; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 3613, sign. Fa 21/2, kart. 226, fol. 256–259, 277–283; Tamtéž, fond AO, inv. č. 2957–2964, sign. E II c 15/6; Tamtéž, fond ÚŘAS, inv. č. 2253, sign. E 1, fol. 234 a násl.; Tamtéž, fond ÚŘAS, inv. č. 2254, sign. E 2, fol. 605 a násl.; Tamtéž, fond ÚŘAS, inv. č. 3381, sign. C 3/10-2, kart. 55; SOKA Frýdek-Místek, fond Archiv města Frýdku, inv. č. 115, sign. G 528, fol. 473–478.

⁵⁰ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 88, sign. C, fol. 139–145; opis také viz tamtéž, fond AO, inv. č. 2967, sign. E II c 16/4. Confirmace tohoto privilegia z roku 1748 viz NAP, fond Česká dvorská kancelář, inv. č. 760, sign. IV D 7, kart. 578. Dvě confirmace privilegia olomouckým biskupem kardinálem Františkem z Ditrichštejna z let 1609 a 1629 viz SOKA Frýdek-Místek, fond Archiv města Místku, inv. č. 3 a inv. č. 4, sign. A 3.

Moravy završeno scelování nejrozsáhlejšího dominia, které tak (včetně měst Ostravy a Příbora) během necelých šesti desítek let pohltilo osm dřívějších biskupských lenních statků. Pouze v jediném případě (Místecko) se tak nestalo na úkor příslušníků drobné nižší šlechty, jejíž pozemkový majetek a tím i celkové pozice byly ve sledované oblasti tedy citelně redukovány. Od poloviny osmdesátých let 16. století hukvaldské panství sestávalo ze dvou měst (Ostrava a Příbor), tří městeček (Brušperk, Frenštát p. R., Místek) a 29 vsí. Konkrétně šlo o Sviadnov, Malé Kunčice, Hodoňovice, Frýdlant n. O., Vítkovice, díl Staříče, Fryčovice, Chlebovice, Palkovice, Metylovice, Lhotku, Myslík, Kozlovice, Kunčice p. O., Tichou, Bordovice, Lichnov, Kopřivnici, Vlčovice, Mniší, Větrkovice, Drnholec, Sklenov, Rychaltice, díly vsí Závišice, Skotnice a Klokočov a dvě nově založené horské obce Čeladnou a Ostravici.⁵¹ Tento územní rozsah hukvaldského panství zůstal neměnný až do konce sledovaného období.⁵²

Navzdory faktu, že se olomouckým biskupům do konce 16. století nepodařilo dokonale scelit všechna jejich mensální dominia, vynaložili za tímto účelem částku v celkové výši 80 700 zlatých. Srovnáme-li míru scelení jednotlivých mensálních panství ve sledovaném období, je nasnadě, že právě hukvaldské dominium prošlo nejvýraznější proměnou. Komparaci se scelováním této državy snese z ostatních mensálních panství snad jen Kelč.⁵³ Primárním předpokladem kumulace pozemkové držby a tím i cíleného budování hospodářské základny byla především ekonomická stabilita.⁵⁴ Ačkoliv velcí pozemkoví vlastníci vstupovali do etapy bouřlivého rozvoje režijních velkostatků s nezanedbatelnou výhodou, kterou skýtala právě rozsáhlá pozemková držba, jen málokterý z nich vykazoval dlouhodobě ekonomicky aktivní bilanci. Podíváme-li se na hospodářské možnosti olomouckého biskupství v předbělohorském období, nezbyvá než konstatovat, že výnosnost režijních velkostatků nedosahovala míry investic především do reprezentativní sféry. Východiskem tak byla úvěrová politika, která ve svém důsledku přivedla olomoucké biskupství na pokraj ekonomického krachu. Krizová opatření zaváděná biskupem Stanislavem Pavlovským na přelomu 80. a 90. let 16. století, jako například čtyřleté zdvojnásobení poddanských platů či pronájem jednotlivých panství, představovala pouze krátkodobě efektivní řešení.⁵⁵

⁵¹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ÚŘAS, inv. č. 2253, sign. E 1; Tamtéž, fond ÚŘAS, inv. č. 9134, sign. E II c 15/4, kart. 1156. K počátkům obcí Čeladná a Ostravice viz AL SAHEB, J.: Církevní poměry v Ostravici od založení lokálního kaplanství do roku 1820. *Práce a Studie Muzea Beskyd* 14, 2004, s. 94 a násl.; TÝŽ: Vznik a počátky obce. In: *Z archivů a ze vzpomínek aneb vybrané kapitoly z dějin Čeladné*. Dobrá 2008, s. 9–24; TÝŽ: K počátkům obce Čeladná. *Těšínsko* 2009, č. 1, s. 1–7.

⁵² Územnímu vývoji hukvaldského panství ve sledovaném období se jedním odstavcem věnoval v rámci své studie i Jiří Jirásek, dopustil se zde ovšem značného zjednodušení a nevyvaroval se zásadních faktografických chyb. Srovnej JIRÁSEK, J.: Růst pozemkového vlastnictví..., s. 186.

⁵³ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 2274, sign. C III b 10/4.

⁵⁴ Dokladem je značná nadčasovost tohoto procesu, který probíhal dle momentálních ekonomických možností té které vrchnosti nejméně do 18. století. Jako vhodný příklad je možno uvést proces scelování statků Těšínské komory během 80. a 90. let 18. století. Zatímco v 2. polovině 16. století docházelo v souvislosti s ekonomickou slabostí těšínských knížat k rozpadu jejich bezprostřední majetkové základny, po konsolidaci poměrů v 17. století a převzetí statků Těšínské komory Habsburky následoval proces jejího postupného scelování. V letech 1789–1798 tak byla ke komorním statkům připojena drobná panství a vsi Blahotice, Bažanovice, Dolní a Horní Blatnice, část Bobrku, Děhylov, Dubovec, Hažlach, Parchov, Harbutovice, Heřmanice, část Nerodíma, Jilovnice, Kalubice, Kyselov, Dolní a Horní Líštná, Lyžbice, Nýdek, Pohvizdov, Pruchná, Střítež, Vělopolí, Vila-movice, Mezisvětí, Bonkov, Rychvald a Velké Ochaby. Později byly připojeny rovněž Drahomyšl, Jiskřičin a Trínec. Viz APC, fond Komora Cieszyńska, sign. 1640; HOSÁK, L.: c. d., s. 879–894.

⁵⁵ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 101, sign. 26, fol. 257–260; Tamtéž, fond AO, inv. č. 103, sign. 28, fol. 29, 75, 87, 91–92, 122; AL SAHEB, J.: *Některé aspekty vrchnostenské správy na Osoblažsku...*, s. 1–12.

Právě ekonomická nestabilita olomouckého biskupství zapříčinila ve druhé polovině 80. let 16. století ustrnutí procesu scelování mensálních držav. Na tomto konstatování nic nemění ani fakt, že do vypuknutí stavovského povstání na Moravě v roce 1619 se pozemková držba olomouckého biskupství rozšířila o panství Chropyně, které k mense přičlenil výměnou za panství Žďár nad Sázavou v roce 1615 kardinál František z Ditrichštejna.⁵⁶

Proces scelování velkých územních celků na úkor drobnějších statků s sebou přinesl krom jiného rovněž podstatnou proměnu ve struktuře držebnostních poměrů. Tento trend se v rámci markrabství moravského zrcadlil zejména v oslabení pozic drobné nižší šlechty, neboť právě od příslušníků této stavovské vrstvy přecházela pozemková držba do rukou mocných panských rodů, respektive olomouckého biskupství. Výraznou roli v tomto procesu hrála míra zadlužení, která nutila především drobnou šlechtu odprodávat její statky. Jejich hospodářství zpravidla podléhalo tlaku režijního velkostatku, kterému nebylo schopno zejména důsledkem nesrovnatelných možností odbytu konkurovat. V souladu s obecnou charakteristikou lze proto i v případě severovýchodní Moravy konstatovat, že v předbělohorském období byl z velké části pohlcen především majetek drobné nižší šlechty, tedy vladyků, zemanů a dalších, zatímco rozpínavost velkých dominií ještě nepostihla ve větší míře rytíře. Ti si své hospodářské postavení sice často udrželi jen neúměrným zatížením vlastních poddaných, ale ve srovnání s nižšími složkami rytířského stavu oddálili svůj postupný úpadek až do období po třicetileté válce.⁵⁷

Cílem tohoto příspěvku bylo postihnout na příkladu hukvaldského panství složitý proces formování mensální pozemkové držby olomouckého biskupství před Bílou horou. Ten byl odstartován již za episkopátu Stanislava I. Thurza (eps. 1497–1540), kdy došlo k úspěšnému završení konsolidace a kumulace původní hospodářské základny biskupství, narušené pohnutými událostmi 15. století. Od poloviny století dalšího pak sledujeme snahy biskupů Marka Khuena (eps. 1553–1565), Viléma Prusinovského (eps. 1565–1572) a především Stanislava Pavlovského (eps. 1579–1598) o scelování jednotlivých poměrně roztržštěných dominií v kompaktní územní celky. Hospodářskou základnu biskupství však i přesto po celé sledované období tvořil konstantní počet mensálních neboli stolních panství. Vedle hlavního správního centra Kroměříže to byly ještě državy Mírov-Svitavy, Osoblaha-Ketř, Vyškov, Kelč, Libavá-Budišov, Hukvaldy a komplex tzv. komorních statků poblíž Olomouce. Proces scelování těchto dominií tedy neznamenal jejich vzájemné spojování, což ostatně bylo při jejich rozmístění prakticky po celé Moravě nemyslitelné, ale probíhal formou přikupování a připojování drobných statků v jejich přímém sousedství. Vždy se tak dělo na úkor drobné šlechty, pro niž se půl století před Bílou horou neslo ve znamení jasného hospodářského úpadku a ústupu z politických pozic. Lze říci, že analogicky rozvíjeli své državy rovněž příslušníci nejvýznamnějších panských rodů na Moravě a v Čechách, např. Pernštejnové či Rožmberkové. Úsilí olomouckých biskupů bylo v mnoha případech ulehčeno faktem, že připojovaná území náležela k manským statkům biskupství, na něž měli biskupové přednostní kupní právo. Rozumí se tím ovšem právo přikoupit tuto državu pouze k některému z mensálních panství coby

⁵⁶ K potvrzení této transakce císařem Matyášem došlo o rok později. Viz NAP, fond Česká dvorská kancelář, inv. č. 677, sign. IV B 32, kart. 358.

⁵⁷ PLACHT, O.: Odhad majetku stavů království českého z r. 1557. *Věstník Královské české společnosti nauk*. 1974, s. 26; srovnej JIRÁSEK, J.: c. d., s. 190; AL SAHEB, J.: K procesu úpadku drobné šlechty na severovýchodní Moravě v 16. století. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada C, 2008, s. 37–54.

nezcizitelnému majetku biskupství, nikoliv tedy jen pro svou osobu, respektive rod. Nad každým takovým majetkovým převodem proto bděla v roli ochránce práv biskupství olo-moucká kapitula.

Zusammenfassung

Zur Formierung der Mensalgüter des Olmützer Bistums vor Schlacht am Weissen Berg Jan Al Saheb

Das Ziel dieses Beitrags war am Beispiel von Hochwalder Domäne den verwickelten Prozess der Formierung von Mensalgütern des Olmützer Bistums vor Schlacht am Weissen Berg zu schildern. Dieses Prozess wurde schon in der Zeit von Stanislav I. Thurzo (1497–1540) begonnen. Damals kam es zur erfolgreichen Beendigung der Konsolidation und Kumulation des ursprünglichen wirtschaftlichen Fundaments vom Bistum, das durch bewegte Ereignisse des 15. Jahrhunderts verletzt wurde. Seit der Hälfte des 16. Jahrhunderts sehen wir die Bemühungen der Bischöfe Marek Khuen (1553–1565), Vilém Prusinovský (1565–1572) und vornehmlich Stanislav Pavlovský (1579–1598) um Vereinigung der zersplitterten Domänen. Die wirtschaftliche Basis des Bistums wurde durch sog. Mensalgüter gestaltet. Neben dem Hauptverwaltungszentrum Kremsier waren das die Domänen Mührau–Zwit-tau, Hotzenplotz–Katscher, Wischau, Keltsch, Liebau–Bautsch, Hochwald und der Komplex sog. Kammergüter in der Nähe von Olmütz. Im Lauf des 16. Jahrhunderts folgten wir der Prozess ihrer all-mählichen Zusammenlegung, der durch Einkäufe und Anschluss der kleineren Güter in der direkten Nachbarschaft verwirklicht wurde. Immer geschah es aber ungünstig für kleineren Adel. Die 50 Jahre bevor der Schlacht am Weissen Berg war im Zeichen des wirtschaftlichen und politischen Abstieg des kleineren Adels.